

(RE)KONSTRUKCIJA SOCIJALNOG PROSTORA PERIFERIJE

Prilog istraživanju kolektivnih identiteta u hrvatskoj periferiji*

BORIS BANOVAČ
Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci
e-mail: bbanovac@pravri.hr

UDK 316.334.5(497.5-3):316.64
316.64:316.334.5(497.5-3):
316.64:323.1(497.5-3)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 19. listopada 2004

Rad je zasnovan na empirijskom istraživanju provedenu na području tri hrvatska periferna područja (Istra, Lika, Gorski kotar). Autor polazi od opće pretpostavke da na strukturu prostorne identifikacije i njezin mobilizacijski/konzervativni karakter utječe dostignuti stupanj modernizacije određene društvene sredine. Zbog toga i pitanje prostorne identifikacije treba biti razmotreno u kontekstu širih društvenih procesa kao što su procesi modernizacije i detradicionalizacije. Istraživanje je provedeno kombinacijom kvantitativnih i kvalitativnih metoda, pri čemu su korištena dva osnovna metodološka postupka. Anketno istraživanje izvršeno je na slučajnom stratificiranom uzorku od 721 ispitanika. Pored toga realizirani su intervjui s predstavnicima ključnih socijalnih aktera na lokalnoj razini. Rezultati istraživanja pokazuju da je dominantna razina prostorne identifikacije lokalna i regionalna. Ipak, postoje bitne razlike među istraživanim područjima. Ispitanici iz Gorskog kotara veće značenje pridaju užoj lokalnoj identifikaciji (subregionalnoj), dok ispitanici iz Like iskazuju veći stupanj vezanosti od ostalih za razinu zemlje. U Istri je dominantna regionalna razina prostorne identifikacije. Razlike između tri periferije očiglednije su ukoliko se razmotre odgovori ispitanika u odnosu na pokazatelje (pred)modernosti kao što su povjerenje u pojedine vrste institucija, pogledi na pitanja političko-teritorijalnog ustroja na lokalnoj razini i etnička distanca. Rezultati ukazuju na postojanje bitnih razlika u strukturi prostornih identiteta, pri čemu se nameće zaključak o postojanju dvaju različitih obrazaca prostorne identifikacije (Istra i Lika), koji su povezani s dostignutim stupnjem modernizacije. Socijalni prostor Gorskog kotara pokazuje u tom smislu hibridna obilježja.

Ključne riječi: PROSTORNA IDENTIFIKACIJA, MODERNITET, DETRADICIONALIZACIJA, INSTITUCIJE, ETNIČKA DISTANCA

1. Uvod

Prostor predstavlja jedan od najvažnijih elemenata u konstrukciji kolektivnih identiteta. Društveni prostor određen je prvenstveno kulturnim elementima, tj. vrijednosnim i normativnim aspektima društvenog života. To je onaj aspekt društvenosti u kojem se susreću materijalne pretpostavke zajedničkog života (kao što je teritorij) i njihovi simbolički izrazi kao što su "socijalni milje" ili kulturna situacija. Moglo bi se ići i korak dalje pa ustvrditi kako konstrukcija socijalnog prostora u osnovi predstavlja konstrukciju kolektivnih identiteta. Upravo zato situacijska teorija identiteta predstavlja plodonosni okvir za istraživanje kolektivne identifikacije (Sekulić, 2004:207).

* Članak je izrađen u okviru rada na projektu "Modernizacija i kolektivna identifikacija u hrvatskoj periferiji", koji financira Ministarstvo obrazovanja, znanosti i športa (projekt br. 0115018). Projekt se realizira na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Rijeci (www.pravri.hr). Glavni istraživač na projektu jest prof. dr. Boris Banovac.

Na temelju dosadašnjih istraživanja, opravdano je pretpostaviti da će u prostornoj identifikaciji prevladavati lokalna i regionalna razina (Banovac, 1998, 2000; Sekulić, 2004; Strassoldo i Tessarin, 1992). Međutim, struktura kolektivnih identiteta i njihov mobilizacijski/konzervativni karakter određeni su nizom čimbenika, kao što su povijesno uvjetovani obrasci tradicionalnog djelovanja, dostignut stupanj modernizacije, sadašnje djelovanje društvenih aktera. Identifikacija ljudi s prostorom koji predstavlja njihov "svijet života" još ne znači da se radi o istovjetnosti kolektivnih identiteta. Kao što je u više navrata naglašavano, u određenim situacijama može se raditi o "starom" lokalizmu zasnovanom primordijalnim oblicima veza-nosti kao što su "zov srca", zavičaj i mjesto rođenja, "zemlja predaka", u drugima opet o pretežito modernim i pretežito racionalnim oblicima pripadnosti i identiteta¹. Ali kao što tradicionalno preživljava u modernom (Luke, 1996:116), tako i različiti oblici kolektivnih identiteta koji su utemeljeni na privrženosti socijalnom prostoru – mogu sadržavati primordijalne i mobilizacijske elemente u različitim omjerima. Zbog toga i pitanje prostorne identifikacije treba biti razmotreno u kontekstu širih društvenih procesa kao što su procesi modernizacije i detradicionalizacije².

2. Hipoteze i metode istraživanja

Glavni cilj projekta u okviru kojeg je nastao ovaj rad jest istraživanje različitih aspekata modernizacije i kolektivne identifikacije u tri hrvatske periferije (Istra, Lika i Gorski kotar). U istraživanju se krenulo od opće pretpostavke o povezanosti prostorne identifikacije i modernizacijskih procesa. Na tragu te opće pretpostavke formulirane su sljedeće posebne hipoteze koje se odnose na rezultate predstavljene u ovom tekstu:

1. Procesi (re)konstrukcije socijalnog prostora, a time i identiteta povezani su s dostignutim stupnjem modernizacije u pojedinim sredinama što izraz nalazi u funkcioniranju institucija modernog društva. U tradicionalnim društvima prevladavaju autoritarni regulativni mehanizmi sa snažnim utjecajem religije kao društvene institucije.

2. U periferijama u kojima je ostvaren niži stupanj modernizacije prostorna identifikacija imaće prvenstveno karakter zavičajnosti, a u političkoj identifikaciji prevladavat će autoritarni elementi i centralistička slika društva. U sredinama višeg stupnja gospodarske modernizacije, prostorna identifikacija bit će povezana s regionalističkim težnjama i zahtjevima decentralizacije moći i odlučivanja te uspostavljanja većeg stupnja autonomije u odnosu na središnju vlast.

3. U periferijama u kojima je postignut viši stupanj modernizacije (gospodarske, političke i kulturne) kolektivni identiteti imaju manje izražena primordijalna obilježja, a izrazitija instrumentalna obilježja. Shodno tomu granice među etničkim grupama bit će fleksibilnije i poroznije nego što je to s tradicionalnim sredinama.

U empirijskoj provjeri spomenutih hipoteza korišteni su sljedeći indikatori: 1. ocjene funkcioniranja društvenih institucija; 2. stavovi spram poželjnog oblika teritorijalno-političkog ustrojstva; 3. međuetnički odnosi i socijalna distanca.

Empirijska provjera spomenutih hipoteza izvršena je uporabom različitih metodoloških postupaka u ona tri područja Hrvatske: u Istri, Gorskom kotaru i Lici. Glavni izvori podataka bili su anketna istraživanja javnosti te strukturirani intervjui s osobama iz javnog života (kulturnog, političkog, gospodarskog) tih područja. Intervjui i anketna ispitivanja provedeni su krajem 2003. i početkom 2004. godine.

Anketni upitnici i protokoli za intervjuiranje bili su po strukturi usklađeni u najvećoj mogućoj mjeri kako bi odgovori ispitanika bili usporedivi.

¹ Kao što su primjerice pojave regionalizma kao oblika mobilizacije periferije spram interesa centra.

² Opširniji teorijsko hipotetski okvir istraživanja izložen je u članku Banovac (2004) Kolektivni identiteti i "nove" periferije, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, 25 (2).

Struktura uzorka

a) Anketno istraživanje obuhvaćalo je ukupno 721 ispitanika prema sljedećoj teritorijalnoj strukturi:

Tablica 1. Teritorijalna struktura uzorka

	f	
ISTRA	435	60,33
GORSKI KOTAR	153	21,22
LIKA	133	18,45

Na temelju biračkih popisa (izbori 2000.) formiran je slučajni uzorak stratificiran po spolu i dobi³. Anketiranje je bilo individualno, na kućnoj adresi ispitanika, a anketari su bili studenti Sveučilišta u Rijeci.

b) Drugi izvor podataka bili su intervjui s predstavnicima "lokalnih elita", odnosno s pojedincima za koje je pretpostavljeno da imaju bitni utjecaj bilo u lokalnim strukturama moći, bilo da na drugi način utječu na lokalno javno mnijenje. U svakoj sredini obavljeno je 8-10 intervjua, čije je prosječno trajanje bilo oko sat i pol. Ukupno je obavljeno 28 intervjua, a razgovore su vodili članovi istraživačkog tima. Ispitanici su odabrani namjernim odabirom prema sljedećoj unaprijed određenoj strukturi mogućih sugovornika prema djelatnostima:

1. gospodarstvo – poduzetnici,
2. lokalni mediji (dopisništva) – novinari,
3. lokalne političke strukture – gradonačelnici i predstavnici političkih stranaka,
4. vojska i policija,
5. sudstvo – predsjednici sudova, suci,
6. kultura – ravnatelji ustanova, pročelnici za kulturu,
7. nevladine udruge,
8. religijske organizacije – svećenici,
9. predstavnici etničkih i nacionalnih manjina.⁴

U ovom tekstu mišljenja i stavovi iz intervjua ne koriste se u smislu egzaktnih podataka koje bi bilo moguće kvantificirati i objektivizirati, već prije kao ilustrativni primjeri u funkciji produbljivanja pojedinih pitanja koja su na temelju anketnog istraživanja izazvala nedoumice i dileme. Drugim riječima, njihovo je značenje više hipotetičke naravi u eksplanaciji pojedinih pitanja. Budući da je ispitanicima zajamčena anonimnost, u tekstu se ne navode niti imena niti statusna obilježja ispitanika.

³ Veća odstupanja od nacrtu uzorka bila su neizbježna na području Like, što je bilo uvjetovano nizom faktora. Prvo, struktura stanovništva Like znatno je izmijenjena tijekom 90-ih. Velik dio autohtonog stanovništva napustio je ličko područje, a istovremeno doseljen je veći broj izbjeglica iz Bosne. Ta posljednja skupina nije bila uključena u anketiranje. Drugo, iseljavanje je posebno pogodilo ruralne dijelove Like, mahom nekadašnja srpska sela, koja su uslijed toga praktički opustjela. Konačno, ne treba zanemariti činjenicu da je ovo jedno od prvih istraživanja tog tipa na području Like, a anketiranje se odvijalo u situaciji odvijanja istražnih radnji povezanih s ratnim zbivanjima u Hrvatskoj 90-ih, što je dodatno kompliciralo prikupljanje podataka. Zbog tih i takvih razloga, anketiranje je provedeno na širem području Otočca, Gospića i Perušića, što znači da je za ovo istraživanje dio Like ostao nepokriven.

⁴ Pri odabiru ispitanika vodilo se računa o manjinskim grupama koje su najzastupljenije, odnosno društveno najvidljivije na određenom području (npr. Talijani u Istri, Srbi u Lici i Gorskom kotaru). U pojedinim slučajevima nisu zasebno vođeni intervjui s pripadnicima manjina ukoliko je u prethodnim kategorijama (1-8) bio zastupljen predstavnik manjina.

3. Rezultati istraživanja

3.1. Prostorna identifikacija

Nije nimalo slučajno što ideje primordijalizma ulaze u sociološka objašnjenja etniciteta upravo preko prostorne dimenzije. U tom pogledu E. Shils naglašava kako se zajednice, posebno one lokalne ne mogu definirati tek na temelju teritorijalnih granica. One se ne sastoje samo od teritorija već prije svega od "predodžbe zajednice" koja je shvaćena kao mjesto zajedničkog življenja (Shils, 1993:124). Ono što povezuje članove lokalne zajednice nije toliko sam teritorij koliko je to sudjelovanje u stvaranju i održavanju zajedničkog sustava vrijednosti. Za razliku od transteritorijalnih zajednica, kakve su npr. znanstvene zajednice ili velike religije, lokalne zajednice imaju neposredna i konkretna značenja koja su često samorazumljiva i uključuju snažne emocionalne veze. Upravo je vezanost za teritorij onaj element koji inače neizrecivim osjećajima daje konkretnu predodžbu.

Bitno je naglasiti da participacija u sustavima vrijednosti, moralnih normi i drugim elementima kulture daje lokalnim zajednicama različita značenja i oblike. U nekim slučajevima osjećaje zajedništva i pripadnosti učvršćuju religijska i etnička homogenost. Ponekad takve lokalne zajednice mogu postati stvarna ili iskonstruirana središta širih integrativnih procesa⁵. U drugim primjerima do uspostavljanja solidarnosti na lokalnoj razini može dovesti upravo etnička i kulturna različitost. Zajednica ili "uža domovina" može u tom slučaju predstavljati alternativu sukobima do kojih dovode pritisci iz različitih kulturnih, političkih i ekonomskih središta. U takvim uvjetima solidarnost različitih etničkih i kulturnih grupa može postati okolicom mobilizacije periferije u odnosu na središte zemlje⁶. U novije vrijeme, revitalizacija lokalnih zajednica često nastaje iz sasvim drugačijih razloga, jednostavno kao oblik obrane lokalne kulture od pogubnih posljedica ubrzanih integrativnih procesa suvremenog svijeta. U svakom slučaju, problem prostorne identifikacije može biti složen i višeznačan.

Razinu prostorne identifikacije istraživali smo pomoću uobičajene skale koja je sadržavala šest čestica – razina prostorne vezanosti: (1) uža lokalna pripadnost (selo, kvart); (2) šira lokalna pripadnost (grad, općina); (3) regionalna pripadnost; (4) pripadnost zemlji (vezanost za Hrvatsku); (5) pripadnost okruženju širem od zemlje (Europa); (6) vezanost za okruženje šire od zemlje (svijet). Ispitanici su trebali za svaku česticu na skali odrediti stupanj vezanosti (1 = ništa; 2 = slabo; 3 = jako).

Osnovne raspodjele kategorije "jako sam vezan" po područjima prikazane su na slici 1.

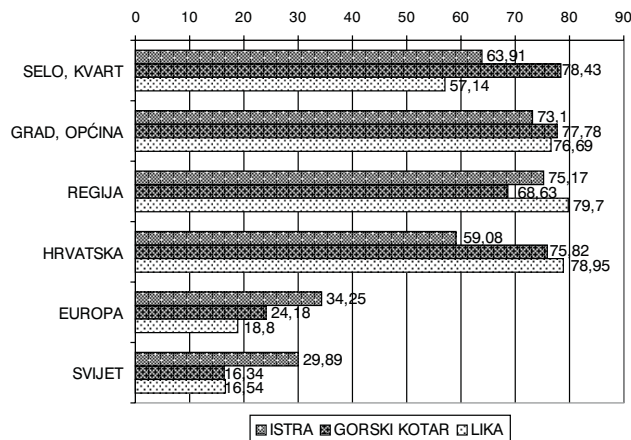
Kao što smo i očekivali, u svim istraživanim sredinama snažno je izražena vezanost uz područja življenja od užeg lokalnog do zemaljskoga. Ipak, razlike u odgovorima ispitanika zamjetne su. Prostorna pripadnost razini višoj od razine zemlje (kozmpolitizam) znatno je slabije prisutna, ali i u tom dijelu postoje znakovite razlike između istraživanih područja.

U slučaju Istre posebnost je u nešto izraženijoj regionalnoj identifikaciji u odnosu na širu lokalnu, dok je vezanost za zemaljsku razinu najslabija. Kao što pokazuju naša prijašnja istraživanja, u Istri je to relativno stabilan obrazac prostorne identifikacije (Banovac, 1998, 2000). Čini se da kod Gorana prevladava nešto drugačiji obrazac identifikacije. Najizraženije su uža i šira lokalna identifikacija, dok je regionalna nešto slabije zastupljena od zemaljske. U Lici je raspodjela odgovora pomaknuta prema zemaljskom, prema razini zemlje. Najmanje je prisutna lokalna identifikacija (uža i šira), a dominiraju vezanost za Liku i Hrvatsku, s gotovo jednakim frekvencijama. Od razmatranih razina prostorne vezanosti samo se na zemaljskoj razini iskazala statistički značajna povezanost s varijablom "područje" ($C=0,21$, $p<0,001$). Najslabija vezanost za prostor zemlje iskazana je u Istri, a najснаžnija u Lici.

⁵ Takva je funkcija najbolje izražena u pojmu pijemontizma. Često se o takva mjesta shvaćaju kao "kolijevke" širih nacionalnih zajednica.

⁶ Primjeri su različiti oblici regionalizma u pograničnim, višekulturnim sredinama.

Slika 1. Prostorna pripadnost – jako sam vezan(a)

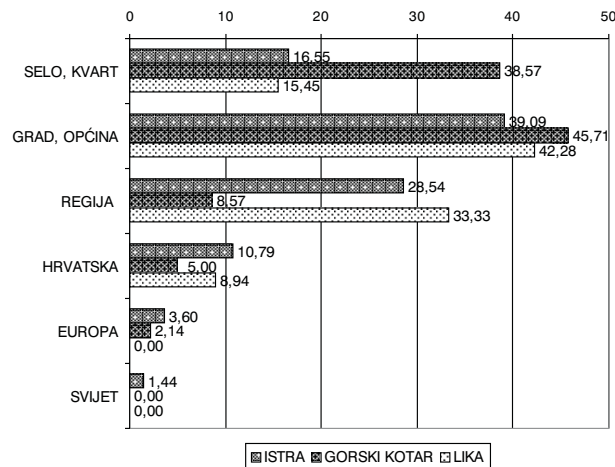
Razine prostorne identifikacije više od razine zemlje (kozmpolitizam) u odgovorima ispitanika manje su zastupljene, što je i očekivano, jer je riječ o prostoru u kojem se gubi neposredna povezanost sa “svijetom života” ispitanikâ. Ipak, i u tim slučajevima postoje bitne razlike u istraživanim sredinama. Vezanost za europski prostor gotovo je dvostruko veća u Istri u odnosu na Liku, a znatne razlike postoje i između Like i Gorskog kotara.

Kad je ispitanicima postavljeno pitanje o tome s kojom se od spomenutih razina osjećaju najviše vezani (primarna pripadnost), dobili smo znatno izrazitiju raspodjelu odgovora (Slika 2.).

Najveće odstupanje u prikazanoj raspodjeli prisutno je u Gorskom kotaru, gdje je najmanji postotak ispitanika iskazao regionalnu vezanost. Jedan od razloga leži u činjenici da je sam pojam regije na tom području upitan. Naime za razliku od Istre i donekle Like, Gorski kotar danas je u sastavu županije koja je u gospodarskom, kulturnom, pa i političkom pogledu vjerojatno najheterogenije područje u Hrvatskoj.⁷ Druga zanimljivost te raspodjele jest u činjenici da je relativno malen broj ispitanika u svim istraživanim područjima spomenuo razinu zemlje kao onu za koju su najviše vezani. Međutim to pitanje treba uzeti s rezervom budući da u stvarnosti identifikacija s različitim prostornim razinama nije ekskluzivna, već je ona inkluzivna. Treća zanimljivost jest relativno velik postotak ispitanika iz Istre koji kao primarni oblik vezanosti spominju razinu zemlje. Kontingencijska analiza istarskog poduzorka pokazuje da primarnu pripadnost na razini zemlje izražavaju znatno češće ispitanici koji se deklariraju kao desničari (43%) ili ultradesničari (33%) iako treba upozoriti da su oni u istarskom uzorku malobrojni (ukupno 29). Među onima koji spominju zemaljsku razinu kao primarnu u postotku je tri puta više religioznih nego nereligioznih. S druge strane, biračko tijelo IDS-a u preko 95 slučajeva navodi prostor niži od razine cijele zemlje kao primarnu razinu identifikacije. Takva raspodjela navodi nas na zaključak o latentnom sukobu koji je raspoznatljiv u Istri u odnosima IDS-a, koji zastupa “tvrđi” regionalizam i ostalih stranačkih opcija koje su više usmjerene prema razini cijele zemlje.

⁷ Kako pokazuje nedavno provedeno istraživanje javnog mnijenja u primorsko-goranskoj županiji, regionalna identifikacija na području čitave županije relativno je niska jer se regija u većini slučajeva percipira u granicama administrativno-političkog definiranja prostora (Banovac, Boneta, Vujić, 2004).

Slika 2. Primarna prostorna pripadnost

χ^2 60,41218 df=10 p<0,001
Phi 0,298063
C 0,285644

Vrlo slična raspodjela odgovora na pitanje o vezanosti za “širu” prostornu razinu u sve tri periferije kao da djelomično proturječi polaznim pretpostavkama istraživanja. Naime pretpostavili smo da će prostorna identifikacija ispitanika u znatnoj mjeri ovisiti o stupnju modernizacije određenog područja. Iskazane razlike u onim raspodjelama navode na zaključak da je više riječ o svojevrsnom kontinuumu u konstrukciji prostornih identiteta nego o diskontinuitetu i radikalno različitim modelima identifikacije. Na takav zaključak posebno upućuje činjenica o vezanosti za lokalnu razinu (uključujući regionalnu), što predstavlja zajedničko obilježje u sve tri istraživane periferije.

Intervjui provedeni među pripadnicima “ekspertnih skupina” donekle pojašnjavaju te podatke iz anketnog istraživanja. Svi sugovornici iz Istre slažu se u tome da u Istri dominira regionalni identitet. Uža lokalna i zemaljska identifikacija jesu prisutne, ali kao posebne dimenzije ili elementi identiteta. Sedmorica sugovornika (od njih ukupno devet) izrijeком su spomenuli *istrijanstvo* kao glavni oblik identifikacije ljudi u Istri⁸. Preostalo dvoje naglašavalo je kao najvažnije užu i širu lokalnu identifikaciju. Na izravno pitanje o tome je li lokalna identifikacija važnija od zemaljske gotovo svi odgovorili su potvrdno. Samo je u jednom slučaju ostala dilema u smislu “obje dimenzije identiteta jednako su važne”. Sudeći po odgovorima sugovornika čini se da pojava regionalne identifikacije sadrži vrlo različita značenja. Prema jednoj interpretaciji *istrijanstvo* bi se moglo shvatiti kao oblik primordijalne vezanosti za Istru (“ljudi su zadovoljni samim time što žive u Istri”), u drugom slučaju naglašava se instrumentalno značenje regionalnog identiteta (“... istrijanstvo se javilo kao reakcija na nacionalističku politiku 90-ih. Danas je ono slabije prisutno, jer nije potrebno. Ono je pozitivno, jer čuva vrijednost suživota.”). Razliku između značenja regionalne identifikacije koje mu pridaju intervjuirani i marginalne zastupljenosti na popisima stanovništva, ne može se obja-

⁸ To u određenom smislu proturječi podacima s posljednjeg popisa stanovništva jer se regionalno opredijelilo samo 4,30% stanovnika.

sniti sofisticiranim statističkim metodama. Možemo samo pretpostaviti da se u tom slučaju jednostavno radi o dvije razine identifikacije, koje se doživljavaju na različite načine. Prva je ona bitna za pojedinca, koja se odvija u lokalnoj zajednici, gdje se očekuje visok stupanj grupne solidarnosti, a druga je službena, formalna, o kojoj pitanja postavlja službena osoba koja provodi popis stanovništva, a izjašnjavanje se može shvatiti više kao ispunjavanje forme nego kao bitno životno pitanje.

U ličkom slučaju takve dileme nisu prisutne. Na pitanje – Možete li navesti neke oblike zajedništva koji postoje u vašem kraju, a nadilaze etničko-nacionalne i kulturne podjele? – sugovornici iz Like su najčešće odgovarali da ne znaju za takve oblike identifikacije. Pojedinci su spominjali sportska društva i KUDove, kulturno-umjetnička društva. Gotovo svi intervjuirani ističu nacionalni identitet kao dominantan. Samo u dva slučaja (od 11) prisutna je dilema o tome je li za većinu Ličana važniji građanski identitet ili nacionalni, a u jednom se slučaju kaže da “svi vole svoj grad”. Zanimljiv je odgovor jednog sugovornika, koji je uz pitanje o odnosu građanskog i nacionalnog identiteta u Lici komentirao da “na građanskom identitetu inzistiraju Srbi”. Na temelju anketnog istraživanja i obavljenih razgovora s predstavnicima “ekspertnih” skupina nameće se zaključak da se kao dominantni politički identitet u Lici shvaća nacionalni identitet, dok se lokalna identifikacija shvaća prvenstveno kao oblik zavičajne vezanosti, što spomenuta dva aspekta identiteta ispitanici iz Like očigledno ne shvaćaju kao proturječnost.

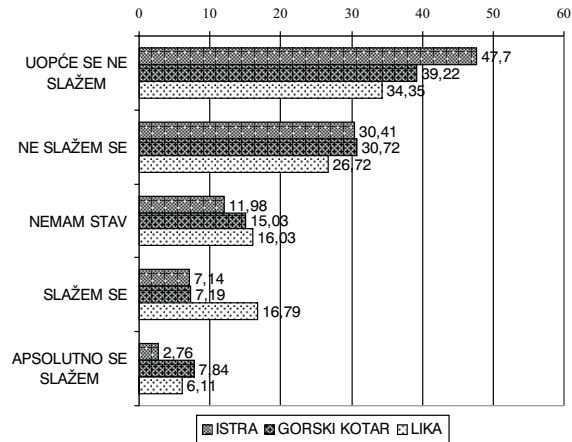
Kod sugovornika iz Gorskog kotara prevladava mišljenje da su lokalna i zemaljska identifikacija zastupljene ravnomjerno s time da neki od njih daju prednost zemaljskoj, a drugi lokalnoj razini.

Ukoliko se u analizu uključe neki drugi pokazatelji modernosti i detradicionalizacije, raspodjele odgovora postaju nešto jasnije. Utjecaj spomenutih čimbenika nastojali smo zahvatiti nizom varijabli kao što su npr. stavovi o poželjnom načinu rješavanja bitnih problema na lokalnoj razini, pogledi na političko-teritorijalno ustrojstvo lokalnih zajednica, stavovi o funkcioniranju društvenih institucija, međuetnički odnosi i socijalna distanca među grupama.

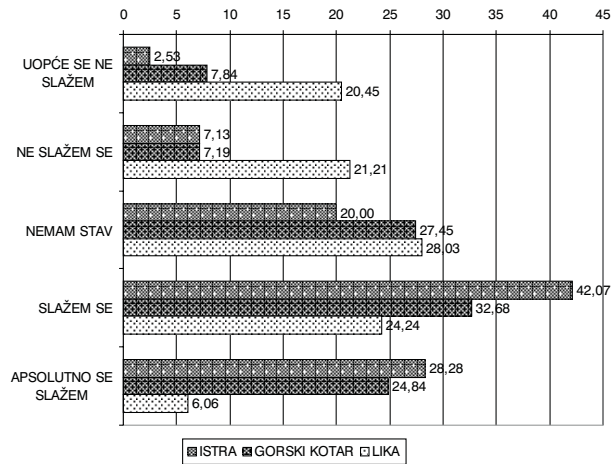
3.2. Geometrija moći – centralizacija, autonomija i regionalizam

Izražena lokalna i regionalna pripadnost još uvijek ne znače da je riječ o modernom društvenom kontekstu. W. Connor u svojim istraživanjima etniciteta i etničkih identiteta zastupa upravo suprotnu tezu. Po njegovu mišljenju regionalizam kao otpor integraciji na razini zemlje predstavlja u osnovi predmodernu pojavu (Connor, 1994:109–110). Drugi autori također naglašavaju predmoderna obilježja lokalizma u smislu “kampanilizma” i “parohijalizma”. Danas ipak u istraživanjima prevladavaju drugačija shvaćanja (Keating, 1988; Strassoldo i Tessarin, 1992; Hueglin, 1989), prema kojima suvremeni regionalizam predstavlja pretežito modernu pojavu. Čini se da su najprihvatljivija ona stajališta koja u lokalnoj identifikaciji raspoznaju i elemente primordijalnosti i elemente modernog (racionalnog), pa i postmodernog. U tom kontekstu trebalo bi upozoriti i na pojamovnu neodređenost koja ponekad dominira u raspravama o regionalizmu. Pod tim pojmom ne bi trebalo podrazumijevati tek osjećaj pripadnosti “širem” lokalnom i regionalnom prostoru, već prije pokret i ideologiju koji zastupaju preraspodjelu moći “nacionalne” države u smislu njezine decentralizacije. U tom smislu regionalizam, slično kao i “nacionalizam”, ne može po definiciji biti vrijednosno neutralan. Osnovni kriterij razlikovanja njegove “modernosti” ili “predmodernosti” mora biti afirmacija, odnosno negacija vrijednosti pluralne demokracije kao što su tolerancija, poštivanje građanskih prava, mogućnost utjecaja na rješavanje životnih problema na lokalnoj razini, sloboda izražavanja.

Polazeći od pretpostavke o povezanosti modernizacijskih procesa i demokratizacije društva, formulirano je više pitanja pomoću kojih se nastojalo “izmjeriti” sklonost ispitanika iz pojedinih područja centralizaciji odnosno decentralizaciji u teritorijalnoj raspodjeli moći. Rezultati su sadržani u tablicama i grafičkim prikazima koji slijede.

Slika 3. Bilo bi bolje i efikasnije kad bi država iz jednog centra rješavala sve lokalne probleme

χ^2 25,76666 df=8 p=0,00115
 Phi 0,189438
 C 0,186128

Slika 4. Lokalni problemi razvoja rješavali bi se na bolji način kad bi lokalna samouprava imala veću autonomiju

χ^2 104,5838 df=8 p<0,001
 Phi 0,381124
 C 0,356135

Iako je povezanost među varijablama prikazanima na slici 3. statistički značajna, ona je dosta slaba. To je i razumljivo jer sam pojam centralizacije moći ima u pravilu negativnu konotaciju. Uprkos tome, prihvaćanje/odbijanje centralizacije na državnoj razini nije u istraživanim sredinama jednakomjerno prošireno. Tvrdnju o centralizaciji odlučivanja u rješavanju lokalnih problema prihvaća gotovo svaki četvrti anketirani u Lici, ali tek svaki deseti u Istri. Gorski kotar nalazi se između ta dva pola.

Kad smo pitanje o (de)centralizaciji formulirali u smislu stava prema većoj autonomiji periferije, dobili smo oštriju raspodjelu odgovora. Rezultati su prikazani na slici 4.

Stavovi o većoj autonomiji lokalne samouprave u odnosu na državnu vlast povezani su s područjem istraživanja ($C=0,36$). Iz raspodjele odgovora jasno je vidljiva polarizacija između Istre i Like. U istarskom uzorku bilo je 70% ispitanika koji su izrazili pozitivan stav, dok je u ličkom takvih bilo manje od trećine. Kad je riječ o Gorskom kotaru, većina anketiranih Gorana podržava zahtjev za većom autonomijom lokalne samouprave, iako u manjoj mjeri (57%) nego što to čine Istrani.

Na sličan način problem centralizacije moći percipiraju i pripadnici *ekspertnih* skupina u pojedinim periferijama. Intervjui s predstavnicima lokalnih elita pokazuju kako se uzroci glavnih razvojnih problema u Istri najčešće vide u visokom stupnju centralizacije najvažnijih resursa, a posebno političke moći. Pri tome su oni sugovornici u intervjuima koji su u obavljanju profesije upleteni u političke procese (lokalna samouprava, stranački čelnici IDS-a, predstavnici etničkih manjina) bili skloni kritizirati središnju vlast u Zagrebu⁹. Oni koji u svom poslu nisu neposredno povezani s pozicijama moći (novinarstvo, kultura, udruge građana), govorit će o monopolu koji postoji na lokalnoj razini gdje dolazi do centralizacije moći u rukama vladajuće stranke u Istri (IDS)¹⁰.

U intervjuima vođenima u Lici razvojne su prepreke u većoj mjeri individualizirane. One se češće povezuju s neprimjerenim ponašanjem pojedinaca koji vode glavnu riječ na političkoj i gospodarskoj sceni. Učestalo se spominju problemi korupcije, nepotizma i nedostatka političke kulture, dok su pitanja (de)centralizacije moći potisnuta u drugi plan. Glavne razvojne probleme *eksperti* iz Gorskog kotara vide opet drugačije. Kod intervjuiranih prevladava stajalište koje ima obilježja *paternalističkog* modela. Politički pluralizirana slika Gorskog kotara češće se doživljava kao prepreka nego kao prednost društvenog razvoja. Većina sugovornika interpretirala je situaciju političkog pluralizma kao "razjedinjenost Gorskog kotara", pri čemu se kao jedan od glavnih ciljeva postavlja stvaranje "političkog lobija koji će afirmirati interese Gorskog kotara na državnoj razini".

U stvarnim odnosima dilema centralizacija ili autonomija postavlja se tek u situaciji otvorenih sukoba između centra i periferije. Češće se taj problem pojavljuje u obliku različitih mogućnosti u kojima je sadržan niz stupnjeva (de)centralizacije u odnosima centar-periferija¹¹. Skala korištena u istraživanju sastojala se od četiri čestice pomoću kojih su mjereni stavovi spram stupnja poželjne autonomije periferije u odnosu na centar:

⁹ Tipični odgovori na pitanja o razvojnim problemima bili su: "gospodarski razvoj napreduje, ali se njime ne upravlja na lokalnoj razini", "Strani kapital teško ulazi jer županija nije vlasnik nekretnina (primjer pulskog aerodroma)". Intervjuirani predstavnik talijanske manjine, inače dogradonačelnik jednog istarskog turističkog središta, smatra da bi trebalo izvršiti decentralizaciju države "na sličan način kako je to učinjeno 70.ih godina s jugoslavenskom državom".

¹⁰ Jedna od sugovornica ističe da se "na lokalnoj razini ponekad koče zdrave inicijative (sličnost s bivšim sustavom). Moć je koncentrirana kod malog broja ljudi." Drugi sugovornik na pitanje o glavnim problemima razvoja Istre ističe da je "presudan utjecaj vladajućeg IDS-a, koji što opravdano ili neopravdano, upravo zbog stranačkih borbi, najčešće druge stranke nastoji omalovažiti, opstruirati i degradirati.", "Osnovni problem jest to što ne postoji općedruštveni konsenzus, već o njima odlučuje samo politika. Politika je kao najvažnije ciljeve definirala turizam, poljoprivredu i industriju, i u njih se dosta ulaže."

¹¹ Između krajnjih situacija, kao što su potpuna integracija periferije i secesija, postoji niz prijelaznih stupnjeva, među kojima su različiti oblici mobilizacije periferije i ideologije (stvaranje posebnog

1. **Zadržati sadašnje stanje:** “Za razvoj (Istre, Like, Gorskog kotara)¹² najbolje je sadašnje rješenje – da i dalje postoje županije u Hrvatskoj.”

2. **Regionalizam** – veća autonomija u okviru hrvatske države:

“Regija je (Istra, Lika, Gorski kotar) ipak poseban slučaj u hrvatskoj i trebala bi imati status veće autonomije u okviru hrvatske države.”

3. **Devolucija i posrednička uloga države** (konfederalni model):

“U Hrvatskoj bi sve pokrajine trebale imati status regija, a državna bi vlast trebala biti samo posrednik među takvim autonomnim regijama.”

4. **Odejepljenje:** “Za (Istru, Liku, Gorski kotar) bilo bi najbolje kad bi bila regija u sastavu Europske unije bez obzira na (hrvatske) državne granice.”

Raspodjele odgovora sadržane su u sljedećoj tablici.

Tablica 2. Poželjnost političko-teritorijalnog ustroja

	PERIFERIJA	UOPĆE SE NE SLAŽEM	NE SLAŽEM SE	NEMAM STAV	SLAŽEM SE	APSOLUTNO SE SLAŽEM	C	P
ZADRŽATI SADAŠNJE STANJE – ŽUPANIJE	ISTRA	1,38	9,68	14,98	41,71	32,26		
	GORSKI KOTAR	4,58	4,58	10,46	30,07	50,33	0,29	<0,01
	LIKA	13,18	10,08	20,93	36,43	19,38		
VEĆA AUTONOMIJA PERIFERIJE U OKVIRU DRŽAVE	ISTRA	12,67	20,51	19,35	28,11	19,35		
	GORSKI KOTAR	26,32	19,08	23,68	19,08	11,84	0,21	<0,01
	LIKA	22,48	25,58	24,81	13,18	13,95		
DEVOLUCIJA I POSREDNIČKA ULOGA DRŽAVE	ISTRA	10,88	14,58	24,54	31,71	18,29		
	GORSKI KOTAR	24,18	24,18	23,53	20,92	7,19	0,27	<0,01
	LIKA	13,95	29,46	25,58	10,85	20,16		
EUROREGIJA BEZ OBZIRA NA DRŽAVNE GRANICE	ISTRA	27,94	27,48	19,40	15,70	9,47		
	GORSKI KOTAR	56,21	20,26	14,38	7,19	1,96	0,28	<0,01
	LIKA	51,16	13,95	21,71	6,20	6,98		

Promotri li se pažljivije raspodjele odgovora u navedenoj tablici, može se u odgovorima ispitanikâ uočiti niz proturječnosti. Prije svega, treba ukazati na činjenicu da su sve četiri prikazane raspodjele statistički značajno povezane s varijablom “područje”, što znači da postoje razlike u odgovorima ispitanika iz Like, Istre i Gorskog kotara. Izgleda da je postojeće rješenje¹³ teritorijalnog ustroja kompromis uz koji pristaje većina ispitanika iz svih istraživanih područja. Zanimljivo je da je sadašnje rješenje Ličanima manje prihvatljivo nego Istranima i Goranima. Gospodarska depriviranost ne može biti ključ objašnjenja za takvu raspodjelu odgovora budući da je najviše pristalica *statusa quo* u Gorskom kotaru, koji je po gospodarskim obilježjima bliži Lici nego Istri. Može se ipak pretpostaviti da su razlozi spomenutih stavova višestruki.

Prihvatanje prve tvrdnje kod ispitanikâ iz Istre moglo bi se objasniti činjenicom da Istarska županija predstavlja jednu od najcjelovitijih teritorijalnih jedinica u Hrvatskoj. Gra-

identiteta, protest periferije, regionalizam, regionalna autonomija, federalizam, konfederalizam, irendentizam) i različita sredstva za postizanje ciljeva (kulture organizacije i udruge, stvaranje regionalnih stranaka, pritisci secesijom i sl.) (Rokkan i Urwin, 1983:141).

¹² Za svako od istraživanih područja koristio se minimalno izmijenjeni upitnik koji se odnosio na to područje (Istra, Lika, Gorski kotar).

¹³ Tvrdnja je glasila: “Za razvoj našeg kraja (Like, Istre, Gorskog kotara) najbolje je sadašnje rješenje u sklopu županija u Hrvatskoj”.

nice županije poklapaju se, uz manja odstupanja, sa zemljopisnim i kulturnim određenjem Istre¹⁴. Relativno povoljan geopolitički položaj kao i perspektive gospodarskog razvoja također potiču pozitivne stavove ispitanika u Istri.

Ispitanici iz Gorskog kotara identificiraju se u vrlo maloj mjeri s prostorom Primorsko-goranske županije. Razlozi za pozitivne stavove prema sadašnjem teritorijalno-političkom ustroju nalaze se, po našem mišljenju, prvenstveno u očekivanjima instrumentalne naravi koja su usmjerena prema gospodarski još uvijek moćnoj županiji čiji su sastavni dio¹⁵. Intervjui s predstavnicima *ekspertnih* skupina potvrđuju tezu o većim očekivanjima spram županije nego spram države.

Lika kao periferija nalazi se u najlošijoj situaciji. Kao jedini ozbiljni čimbenik koji je u stanju pokrenuti društveni i gospodarski razvoj figurira država. To je osnovni razlog zbog kojeg ispitanici iz Like u decentralizaciji ne vide alternativu razvoja.

U pravilu Istrani su znatno skloniji decentraliziranim modelima moći nego ostali. To je potvrđeno kod svih tvrdnji. Najveće su razlike u odgovorima ipak prisutne kod posljednje tvrdnje koja izražava najradikalniju varijantu decentralizacije u okvirima cijele zemlje. U istarskom poduzorku bilo je 2,5 puta više onih koji prihvaćaju tvrdnju o integraciji s europskim prostorom, "bez obzira na (hrvatske) državne granice"¹⁶.

3.3. Funkcioniranje institucija

Kako nedvosmisleno pokazuje A. Giddens, jedno od najvažnijih obilježja modernizacijskih procesa jest korjenito mijenjanje karaktera društvenih institucija. Četiri su bitne dimenzije institucionalnih promjena koje su izazvane modernizacijom: 1. kapitalizam, koji uvodi tržišnu konkurenciju radne snage i proizvodâ; 2. industrijalizacija, koja ima za posljedicu proizvedenu okolinu i kidanje neposredne veze između čovjeka i prirode; 3. kontrola informacija i društveni nadzor, koji postaju monopolom sekularizirane "nacionalne" države; 4. vojne snage u uvjetima "industrijalizacije rata" prestaju biti sredstvom za osiguranje unutarnjeg poretka i okreću se prema izvanjskoj okolini sustava (Giddens, 1990:59).

U svakom slučaju institucionalna dimenzija predstavlja važan indikator modernizacije. Zbog toga je više pitanja u anketnom upitniku bilo usmjereno na percepciju funkcioniranja najznačajnijih društvenih institucija i organizacija. Ispitanici su trebali ocjenama od 1 (veoma loše) do 4 (vrlo dobro) ocijeniti funkcioniranje pojedinih institucija na lokalnoj razini. Prosječne ocjene i rangovi pojedinih institucija prikazani su u tablici 3.

Promatrano s aspekta djelovanja društvenih institucija, modernost istraživanih periferija čini se upitnom. Naime, institucije koje prema odgovorima anketiranih najbolje funkcioniraju jesu Crkva i vojska. Istodobno su institucije koje bi trebale predstavljati okosnicu modernizacije (gospodarstvo i demokratske političke institucije) na samom začelju rang-liste.

Među periferijama prisutne su određene razlike u procjeni djelovanja pojedinih institucija. Gorani nešto lošije ocjenjuju funkcioniranje vojske, ali je na drugo mjesto svrstana policija.

¹⁴ Kao što je poznato, relativno malen dio istarskoga poluotoka, sjeverozapadni dio, nalazi se u sastavu drugih država (Slovenije i Italije), dok se liburnijsko područje nalazi u sastavu susjedne županije, primorsko-goranske.

¹⁵ U novije vrijeme postoji čitav niz akcija i programa Primorsko-goranske županije koji su usmjereni na poticanje poduzetništva i gospodarsku (prije svega turističku) valorizaciju prirodnih resursa Gorskog kotara.

¹⁶ Taj stav još uvijek ne znači secesiju u smislu odcjepljenja od postojeće države i stvaranja vlastite. Prema istraživanjima provedenima prije u Istri, manje od 5% ispitanika izražava takve težnje (Banovac, 1998:199).

Tablica 3. Srednje ocjene funkcioniranja institucija na lokalnoj razini

	UKUPNO		ISTRA		GORSKI KOTAR		LIKA	
	SRED. OCJENA	RANG	SRED. OCJENA	RANG	SRED. OCJENA	RANG	SRED. OCJENA	RANG
CRKVA	3,02	1	2,95	1	3,08	1	3,18	1
VOJSKA	2,65	2	2,60	3	2,54	5	2,95	2
OBRAZOVANJE	2,64	3	2,76	2	2,55	3	2,34	5
POLICIJA	2,54	4	2,41	5	2,80	2	2,65	3
ZDRAVSTVO	2,42	5	2,34	6	2,54	4	2,53	4
KULTURA	2,28	6	2,55	4	1,85	10	1,92	9
LOKALNA SAMOUPRAVA	2,27	7	2,33	7	2,20	6	2,14	7
DRŽAVNA UPRAVA	2,15	8	2,19	9	2,03	8	2,18	6
GOSPODARSTVO	2,08	9	2,29	8	1,88	9	1,64	10
SUDSTVO	2,02	10	1,99	10	2,04	7	2,11	8

Iako u svim sredinama većina ispitanika daju negativne ocjene funkcioniranju gospodarskih institucija, odgovori su na statistički značajni način povezani s varijablom "područje" ($C=0,33$; $p<0,001$). U Istri su ocjene gospodarstva znatno povoljnije nego u drugim periferijama. Oko 42% anketiranih ocjenjuje gospodarsku situaciju kao dobru. U Lici je takvih tek 8%. I u tom se slučaju Gorski kotar, sa 17% pozitivnih ocjena, nalazi između Like i Istre.

Za razliku od gospodarstva, ocjene funkcioniranja vojske daju znatno slabije diferenciranu sliku s obzirom na varijablu "područje". Funkcioniranje vojske više od 60% ispitanika iz svih istraživanih sredina ocjenjuje kao dobro ili vrlo dobro. Najviše povjerenje u vojsku iskazuju Ličani, od kojih 80% smatra da vojska funkcionira dobro ili vrlo dobro.

Ocjene funkcioniranja Crkve nisu statistički značajno povezane s varijablom "područje", što znači da je Crkva organizacija koja po mišljenju ispitanika iz svih istraživanih sredina – najbolje funkcionira. Pri tome treba naglasiti da je to jedini oblik organiziranog djelovanja kod kojeg relativno veliki postotak ispitanika (25–37%) smatra da funkcionira "vrlo dobro".

Najviši stupanj povezanosti s varijablom "područje" zamjetan je kod pitanja o funkcioniranju kulturnih institucija ($C=0,36$). U Istri oko 60% ispitanika ima pozitivno mišljenje o funkcioniranju kulturnih institucija. U Lici i Gorskom kotaru tri četvrtine ispitanika daje kulturnim institucijama negativne ocjene.

Najlošije ocjene dobilo je sudstvo. Više od 70 ispitanika iz sva tri istraživana područja ocjenjuje funkcioniranje sudstva kao "veoma loše" ili "uglavnom loše". Treba pri tome naglasiti da je od svih ispitivanih institucija sudstvo dobilo i najviše "veoma" loših ocjena (oko 30%).

Analiza stavova o institucionalnim aspektima interakcije na lokalnoj razini pokazuje da se radi o obrascima koji su bliži predmodernoj nego modernoj društvenoj situaciji. Ne treba smetnuti s uma da je riječ o subjektivnim procjenama institucionalnog djelovanja. Usprkos tome, rezultati istraživanja ukazuju na još uvijek dominantne pretežito autoritarne strukture društvene regulacije na lokalnim razinama. Nije pretjerano tvrditi kako takve strukture otvaraju prostor prije retradicionalizaciji života u periferiji nego modernim (i postmodernim) oblicima identifikacije. Nedovoljno funkcioniranje modernih gospodarskih i političkih regulativnih mehanizama samo produbljuje latentni sukob aktera modernizacije i retradicionalizacije.

zacije. To se manifestira u obliku anomijskih situacija u privrednom i političkom životu (korupcija, nepotizam, instrumentalizacija službenih struktura za privatne ciljeve, nepovjerenje građana u funkcioniranje institucija).

3.4. Etnička distanca

Granice među društvenim grupama imaju bitnu ulogu u (re)konstrukciji socijalnog prostora i kolektivnih identiteta¹⁷. Nakon raspada socijalističkog sustava, koji je ideologijski fiksirao međuetničke odnose u bivšoj državi, otvoreni su procesi redefiniranja međuetničke udaljenosti/blizine. Ti se procesi nisu odvijali u svim sredinama prema istovjetnim obrascima. Na njih su utjecale povijesno uvjetovane okolnosti kao što je bila primjerice višestoljetna kulturna i politička izolacija pojedinih područja. S druge strane, modernizacijski procesi nisu linearni, već su oni složeni i često na presudan način zavise od istovremenoga djelovanja društvenih aktera koji imaju dovoljnu količinu moći za njihovo usmjeravanje. Porast međuetničke udaljenosti u tranzicijskim prostorima treba sagledati u tom kontekstu – povijesnom i sadašnjem. U povijesno slabije razvijenim, pretpolitičkim sredinama s izraženom patrijarhalnom strukturom veća je vjerojatnost da će skidanje ideologijskog zaštitnog omotača dovesti do povećanja sukoba i etničke distance. Pri tome ključnu ulogu ima masovna mobilizacija koja razara postojeće odnose i uspostavlja nove (Katunarić, 1991:130). U Hrvatskoj se dekonstrukcija socijalističkog sustava dogodila u obliku etničke mobilizacije koja se vrlo brzo suočila s ratnim stanjem. Kako pokazuje D. Sekulić, tamo gdje je bilo više nasilja, stvorena je situacija netolerancije i mržnje (Sekulić, 2004:130). Pored toga, proces rekonstrukcije društva odvijao se često izvan institucionalnih okvira i ostavljao je dojam improvizacije (Katunarić, 1991:138)¹⁸. Proces se nije odvijao u svim sredinama na jednak način. Područja zahvaćena ratnim operacijama nisu imala velike šanse u održavanju odnosa tipa zajednice. Zajednički život raspao se u dimu granata. U drugim dijelovima Hrvatske odvijali su se različiti scenariji. U velikim hrvatskim gradovima, koji su imali strateški značenje za jednu i drugu stranu u sukobu, raspad zajedničkog života događao se u vidu kataklizme (Sekulić 2004:131). Istra je uglavnom ostala pošteđena ratnih razaranja i uspjela održati visoku razinu unutarnje solidarnosti na lokalnoj razini. Različiti procesi destrukcije i rekonstrukcije društvenog prostora imali su za posljedicu i razlike u konstrukciji etničkih granica u pojedinim sredinama.

U istraživanju etničke distance korištena je modificirana Bogardusova skala od pet stupnjeva. Pitanje je bilo postavljeno na sljedeći način: “Kada biste vi odlučivali o odnosu prema drugim nacionalnim i etničkim skupinama, bi li vam bilo prihvatljivo: 1. da žive u Hrvatskoj; 2. da vam budu susjedi; 3. da radite s njima; 4. da obavljaju čelne političke funkcije; 5. da budete u bliskom srodstvu (bračne veze).” – Kako je poseban naglasak obzirom na temu istraživanja bio postavljen na analizu političkih odnosa i mobilizacijskih procesa u periferijama, iz Bogardusove skale od sedam stupnjeva preuzeta su četiri, a pridodana je kategorija “obavljanje političkih funkcija”. Pri tome treba imati u vidu sva poznata ograničenja u korištenju spomenutog metodološkog postupka, a posebno primjedbu o nepouzdanosti Bogardusove skale¹⁹.

¹⁷ “Isto kao što su politički subjekti poput nacija vezani uz povijesne priče, tako su oni zavisni o prostorima i razgraničenjima koji osiguravaju sustave uključivanja i isključivanja, odvajajući jedan identitet od Drugog” (Shapiro, 1996:217).

¹⁸ Budući da su u vrijeme agresije na Hrvatsku institucije civilnog društva bile dobrim dijelom suspendirane (glavna su pitanja rješavali “krizni štabovi”), veliku važnost u smirivanju, ali i raspirivanju sukoba imale su inicijative pojedinaca.

¹⁹ Jedan od najvećih problema tog mjernog instrumenta jest u tome što su odgovori ispitanikâ vrlo osjetljivi na promjene u društvenoj okolini, kao što su sukobi na političkom planu, političke manipulacije, stigmatizacija pojedinih skupina, govor medija o pojedinim grupama.

Raspodjela odgovora na razini čitavog uzorka prikazana je u sljedećoj tablici:

Tablica 4. Etnička distanca

	ŽIVOT U HR	SUSJEDI	RAD	POLITIKA	SRODSTVO
ALBANCI	71,18	57,49	56,21	31,81	31,81
BOŠNJACI	75,18	67,62	65,34	35,66	38,37
CRNOGORCI	75,18	66,62	63,48	35,09	38,80
HRVATI	96,72	93,72	91,87	93,44	92,44
ROMI	70,19	54,78	53,78	30,53	32,10
SLOVENC	79,46	73,47	70,33	39,09	48,79
SRBI	75,32	67,62	67,05	36,38	43,37
TALIJANI	84,45	79,46	75,46	45,08	59,34

Problem s prikazanom raspodjelom odgovora je u tome što ona više prikriva nego što objašnjava međuetničke odnose na lokalnoj razini. Promotri li se raspodjele na razini ispitivanih područja, dolaze do izražaja sasvim jasne razlike.

Tablica 5. Etnička distanca po područjima

	1. ŽIVOT U HRVATSKOJ			2. SUSJED			3. RAD			4. ČELNE FUNKCIJE U POLITICI			5. RODBINSKE VEZE		
	L	I	GK	L	I	GK	L	I	GK	L	I	GK	L	I	GK
ALBANCI	58,65	69,66	77,12	43,61	55,4	67,97	24,06	60,92	63,40	10,53	38,39	27,45	6,77	37,7	32,68
BOŠNJACI	60,15	75,4	77,78	57,89	66,44	70,59	37,59	70,11	67,32	13,53	43,68	27,45	10,53	46,21	35,29
CRNOGORCI	61,65	76,78	72,55	48,12	68,05	69,93	33,08	69,66	64,05	11,28	43,45	27,45	8,27	47,82	34,64
HRVATI	76,69	97,24	100,00	65,41	95,86	100,00	58,65	95,17	99,35	66,92	95,63	98,04	61,65	95,17	99,35
ROMI	61,65	68,74	72,55	41,35	52,41	66,01	27,07	57,24	60,13	8,27	37,01	27,45	6,77	37,93	33,33
SLOVENC	58,65	81,61	81,05	51,88	74,94	78,43	36,09	77,01	71,90	9,77	48,97	31,37	9,02	59,31	47,06
SRBI	60,9	76,55	74,51	57,14	67,82	67,32	41,35	72,18	66,01	14,29	44,14	28,76	18,05	51,03	37,91
TALIJANI	60,9	89,2	80,39	52,63	85,29	75,82	35,34	86,21	69,93	9,77	59,54	28,76	9,77	76,78	45,10

(L = Lika; I = Istra; GK = Gorski kotar)

Kao što se može jasno razabrati iz prikazane raspodjele, međuetničke odnose u Istri općenito karakterizira visok stupanj blizine među etničkim grupama. Ipak, međuetnički odnosi u Istri sadrže neke posebnosti koje su došle do izražaja i u ovom istraživanju. Prije svega, u Istri se mogu uočiti tri grupe koje bismo mogli shvatiti kao preferirane u svim istraživanim vrstama odnosa – to su Hrvati, Talijani i Slovenci²⁰. Najveća distanca prisutna je u odnosu na Rome i približno jednaka u odnosu na Albance.

Kad je riječ o ličkom poduzorku, situacija je bitno drugačija. Prvo bitno obilježje raspodjele jest veća socijalna distanca u odnosu na sve etničke grupe. Oko 40% ispitanika iz Like nije spremno prihvatiti to da pripadnici drugih etničkih grupa žive u Hrvatskoj. Zanimljivo

²⁰ Slične raspodjele dobivene su nešto drugačijim instrumentom u našim prijašnjim istraživanjima na području Istre (Banovac, 1998:144).

je da kod tog pitanja nema bitne razlike u percepciji pojedinih etničkih skupina (osim Hrvata). Razlike u etničkoj distanci pojavljuju se tek kod pitanja o konkretnijim oblicima međuetničkih odnosa, a postaju sasvim jasne kod "političkih funkcija" i "rodbinskih veza". Imajući posebno u vidu ta posljednja dva tipa interakcije, može se uočiti najveća socijalna distanca spram Roma i Albanaca, ali je ona i višestruko veća spram svih manjinskih grupa. Socijalna distanca u odnosu na Srbe pokazala se nešto manjom od očekivane, ali je ona dosta logična. Prvo, iako se broj Srba u Lici 90-ih drastično smanjio, prema popisu stanovništva iz 2001. na području Like bilo je nešto manje od 17% pripadnika srpske manjine. Drugo, zbog činjenice da su Srbi do 90-ih činili gotovo 50% stanovništva Like, odnosi između ličkih Srba i Hrvata bili su na tom području dio svakodnevnih kulturnih obrazaca, a među njima je i sklapanje etnički "mješovitih" brakova, a to je bez daljnega smanjivalo socijalnu distancu. Međutim, sadašnji podaci sugeriraju na "ukopane pozicije" i obostranu socijalnu udaljenost ličkih Srba i Hrvata. Na raspodjelu odgovora u Lici utjecale su još neke okolnosti. Naime, za razliku od Istre i Gorskog kotara, gdje su anketna istraživanja već uobičajena pojava, na ličkom području bila je prisutnija apstinencija u odgovaranju. Na pitanja o socijalnoj distanci odbilo je odgovoriti oko 10% ispitanika.²¹

S obzirom na pitanje etničke distancu, ispitanici iz Gorskog kotara sličniji su po odgovorima Istranima nego Ličanima. Iako je socijalna distanca prema svim manjinskim grupama veća nego u Istri, Gorski kotar se pokazuje kao tolerantna sredina. Slično kao i slučaju Istre u Gorskom kotaru se kao preferirane društvene grupe raspoznaju Hrvati, Slovenci i Talijani. Socijalna bliskost nije među tim grupama tako izražena kao i Istri, ali je svakako vidljiva.

U istarskom i goranskom uzorku postoji još jedna sličnost. U oba slučaja spremnost na uspostavljanje rodbinskih veza (sklapanje brakova) s pripadnicima manjinskih grupa veća je nego spremnost da im se prepusti obavljanje vodećih političkih funkcija. Ne krije li se u takvim stavovima shvaćanje etniciteta kao obilježja koje ima manje primordijalna, a više instrumentalna obilježja? Konačni odgovor na to pitanje nije moguće dati na temelju provedenog istraživanja, ali pretpostavka u svakom slučaju zaslužuje provjeru.

Razlike koje postoje u percepciji etničkih granica u pojedinim sredinama ukazuju na ozbiljni problem metodologijske naravi. Razlike u etničkoj distanci koje postoje među pojedinim sredinama u Hrvatskoj mogu se objasniti nizom faktora od kojih su neki povijesno uvjetovani, drugi se tiču dostignutog stupnja modernizacije, treći zavise od djelovanja socijalnih aktera (pojedinci, mediji na razini lokalnoj i na razini zemlje, političke stranke, udruge građana, društvene institucije) u kriznim situacijama. U tom smislu postavlja se pitanje je li uopće moguće govoriti o etničkoj distanci na razini hrvatskog društva.

Intervjui s predstavnicima lokalnih "elita" potvrđuju razlike koje postoje u percepciji etničkih granica. Posebno se to odnosi na istarsku i ličku društvenu situaciju. Istra se kod svih sugovornika prikazuje kao multikulturalna sredina u kojoj etnička pripadnost ne predstavlja izvor društvene deprivanosti. Gotovo sve etničke grupe koje žive na području Istre imaju svoje udruge. Upućeniji spominju osam etničkih udruga koje djeluju na području Istre. Svi sugovornici slažu se u tome da takozvani "etnički mješoviti" brakovi nisu izazivali u ranijem razdoblju posebnu pozornost. Jedna sugovornica kaže da su takvi "brakovi danas vidljiviji nego ranije, ali im se ne pridaje negativno značenje nego upravo suprotno, pozitivno". Tu gotovo idiličnu sliku o međuetničkim odnosima donekle su "pokvarila" dva naša sugovornika koja su ukazala na dvije etničke skupine koje se u Istri doživljavaju kao "problematične". To su Romi i Albanci. Kod Roma je u pitanju tradicionalni obrazac velike kulturne distance. Kod Albanaca se tome pridružuje još jedan element koji ne bi trebalo podcijeniti, a to je kontrola nad znatnim materijalnim i gospodarskim resursima, posebno u turističkim destinacijama po-

²¹ U Lici je anketiranje bilo praćeno i učestalim odbijanjem anketara, posebno u ruralnim područjima. Dodatni probleme predstavljale su i dobná i obrazovna struktura ispitanika.

put Poreča i Rovinja. Jedan od sugovornika kaže da u tim gradovima danas postoje posebni lokali u kojima se okupljaju uglavnom pripadnici spomenute etničke grupe²².

Lička stvarnost je u mnogočemu drugačija. Raspad zajedničkog života uslijed agresije na hrvatsku državu ostavio je duboke tragove. Razgovori s pripadnicima lokalnih "elita" ukazuju na svu proturječnost rekonstrukcije socijalnog prostora Like u poslijeratnom razdoblju. Takozvane etnički "miješane" brakove "shvaća se u najmanju ruku kao neobične pojave", a sugovornici izražavaju vrlo različite stavove, od pozitivnih do izrazito negativnih. Slične odgovore dobili smo i kad je riječ o povratku izbjeglih Srba u Liku. Iako su neki od sugovornika govorili o negativnim stavovima spram povratka, većina smatra da ne bi trebalo biti većih problema s povratkom onih koji "nisu činili zla". Jedan je sugovornik istaknuo da bi trebalo "omogućiti povratak, ali ne bi trebalo forsirati...". Većina intervjuiranih slaže se u tome da danas u Lici ne postoje po etničkoj osnovi segregirani lokali, kafići i slična mjesta okupljanja. Jedan od intervjuiranih dodao je komentar da je "pravoslavaca danas u Gospiću jako malo". Na pitanje o postojanju udruga i organizacija etničkih manjina svi su odgovorili da im one nisu poznate.

Razgovori obavljeni u Gorskom kotaru potvrđuju podatke dobivene u anketnom istraživanju. Gorski je kotar i u tom slučaju predstavljen kao tolerantna sredina, što se bilo potvrdilo i time što u vrijeme rata u Hrvatskoj tamo nije bilo međuetničkih sukoba. Etnički "miješani" brakovi nisu bili stigmatizirani niti prije rata, niti su to danas. Etnička segregacija (takvi lokali, kafići i mjesta okupljanja) nije poznata pojava, a od organizacija etničkih manjina najčešće je spominjana pravoslavna crkva, koja okuplja građane srpske nacionalnosti. Prema većini sugovornika revanšizma prema Srbima u ratnim godinama nije bilo, a "ukoliko je bilo nekih pritisaka, oni su dolazili više iz državnog centra nego iz Gorskog kotara". Intervjuirani su navodili različite razloge za izostanak etničkog sukoba u ovoj periferiji. Jedan od razloga jest koncentracija Srba u enklavama na malom području grada Vrbovskog, po nekima razlog je njihova tradicionalna lojalnost, koja datira još iz vremena Vojne granice i obrane od Turaka. Jedan od sugovornika detaljno je objasnio kako su izbjegavanju sukoba doprinijeli pojedinci i Hrvati i Srbi iz Gorskog kotara koji su se u najkritičnijim fazama rata aktivno uključili u smirivanje latentnog sukoba. U te akcije bili su uključeni pojedini "entuzijasti-mirotnorci, ali i ljudi iz obiju vjerskih zajednica". U tom kontekstu svakako treba spomenuti primjer Škole mira iz Mrkoplja.

4. Hipoteze i nalazi istraživanja

Istraživanje je pokazalo da su na području Istre, Like i Gorskog kotara prisutni slični obrasci prostorne identifikacije. U sve tri periferije, bez obzira na njihove razlike u stupnju razvijenosti, većina ispitanika iskazuje pripadnost prostornim razinama nižima od razine zemlje, dok je zemaljska razina identifikacije znatno slabije zastupljena, barem kad je riječ o primarnoj pripadnosti. Istraživanje pojedinih dimenzija konstrukciji društvenog prostora u istraživanim hrvatskim periferijama ukazuje na proturječnosti koje prate taj proces u tranzicijskim uvjetima.

Usprkos visokom stupnju identifikacije s prostorom razine niže od zemaljske, u istraživanim periferijama postoje bitne razlike u odnosu na tri dimenzije za koje smo pretpostavili da su važne za objašnjenje procesa konstrukcije kolektivnih identiteta na lokalnoj odnosno regionalnoj razini. One se tiču pitanja preraspodjele moći između periferije i državnog središta, pitanja funkcioniranja najvažnijih institucija na razini lokalne zajednice, te pitanja uspostavljanja socijalnih (grupnih) granica u periferiji.

²² Na postojanje latentnog konflikta spram Albanaca ukazuju i naša prijašnja istraživanja etničke distance u Istri (Banovac, 1998:147).

U odnosu na prvu istraživanu dimenziju istraživanje je ukazalo na bitne razlike među istraživanim slučajevima, koje se izražavaju u smislu različitih težnji koje postoje u periferijama obzirom na pitanje preraspodjele moći. U Istri kao gospodarski najrazvijenijoj periferiji prostorna identifikacija na razini nižoj od razine zemlje transponirana je u politički oblik mobilizacije u obliku regionalizma. U slučaju Like to se nije dogodilo, već pripadnost prostoru razine niže od razine zemlje, ostala na razini zavičajnosti, bez većih težnji k decentralizaciji moći. U Gorskom kotaru, koji u razvojnom smislu zauzima središnju poziciju prisutne su težnje prema decentralizaciji, ali bez znatnijih zahtjeva za zadiranjem u formalne strukture moći.

Istraživanje funkcioniranja društvenih institucija na lokalnim razinama pokazuje da u sva tri slučaja funkcioniraju slični regulativni mehanizmi. Najviše ocjene za djelotvornost dobile su crkva i vojska, a u ocjenama ispitanika relativno je visoko pozicionirana i policija. Riječ je o autoritarnim regulacijskim mehanizmima koji su primjereniji tradicionalnim nego modernim društvima. S druge strane, institucionalni okvir primjeren pluralnom demokratskom društvu jest, prema mišljenju ispitanika, uglavnom izvan funkcije. To predstavlja jedan od najozbiljnijih problema u konstrukciji socijalnog prostora budući da se na taj način reproduciraju predmoderni obrasci društvene interakcije, a u konstrukciji kolektivnih identiteta prevladavaju procesi retradicionalizacije. Nadalje, moguće promjene institucionalnih obrazaca pretpostavljaju prije spomenutu decentralizaciju moći u društvu jer su postojeći institucionalni modeli nametnuti iz centra i periferija ne može bitno promijeniti postojeće stanje.

Najočiglednije razlike u konstrukciji kolektivnih identiteta pokazuju se upravo na području međuetničkih odnosa i uspostavljanja socijalnih granica. U Istri kao “najmodernijoj” hrvatskoj periferiji, etnička je distanca najmanja. Moglo bi se ustvrditi da su granice među pojedinim grupama porozne ili gotovo da ne postoje (Hrvati, Slovenci, Talijani). U svezi s istarskim primjerom nameće se zaključak da je upravo fleksibilnost socijalnih granica glavni stabilizacijski faktor kolektivne identifikacije i grupne solidarnosti. Znatnija etnička distanca prisutna je tek kod dvije etničke grupe – kod Roma i Albanaca, ali je ona i u tim slučajevima višestruko manja nego u slučaju Like. U Lici su socijalne granice vrlo jasno postavljene i teško da se može očekivati brza rekonstrukcija zajednice kakva je postojala prije drame iz 90-ih. Za to nedostaju gospodarske, ali i kulturne pretpostavke. Gorski kotar po tom je pitanju vrlo sličan istarskom modelu, ali se u toj periferiji kao glavno pitanje u rekonstrukciji društvenog prostora postavlja pitanje gospodarske modernizacije.

LITERATURA

- Banovac, Boris (1998) **Društvena pripadnost, identitet, teritorij**. Rijeka: Pravni fakultet.
- Banovac, Boris (2000) Modernitet, prostor i konstrukcija identiteta, **Revija za sociologiju**, 3–4(31): 113–132.
- Banovac, Boris (2004) Kolektivni identiteti i “nove” periferije, **Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci**, 25(2).
- Boris, Banovac, Boneta Željko, Vidoje Vujić (2004) **Javno mnijenje Primorsko-goranske županije**, Sveučilište u Rijeci: Rijeka (Rezultati istraživanja)
- Connor, Walker (1994) **Ethnonationalism. The Quest of Understanding**, Princeton: Princeton University Press.
- Giddens, Anthony (1990) **The Consequences of Modernity**, Stanford: Stanford University Press, Stanford.
- Hueglin, Thomas O. (1989) “Better Small and Beautiful than Big and Ugly? Regionalism, Capitalism and the Postindustrial State”, **International Political Science Review**, 3(10).
- Katunarić, Vjeran (1991) Dimenzije etničke distance u Hrvatskoj”, u Š. Bahtijarević, M. Lazić (ur.) **Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj**, Institut za društvena istraživanja: Zagreb

- Keating, Michael (1988) **State and Regional Nationalism**, New York: Harvester-Wheatsheaf.
- Luke, Timothy (1996) Identity, Meaning and Globalization: Detraditionalization in Postmodern Space-time Compression, u P. Helelas, S. Lash, P. Morris (eds.), **Detraditionalization**, Blackwell publishers: Malden (MA)
- Rokkan, Stein, Derek W. Urwin (1983) **Economy Territory Identity. Politics of West European Peripheries**, London: Sage.
- Sekulić, Duško (2004) **Sukobi i tolerancija. O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija**, Zagreb: Jesenski i Turk
- Shapiro, Michael J. (1996) Modernity's Identity Spaces. Introduction, u M. J. Shapiro, H. R. Alker (eds), **Challenging Boundaries**, University of Minesota Press: Minneapolis.
- Shils, Edward (1993) La cultura delle comunita locali, u **Le diversita regionali in Europa. Il ruolo delle loro culture nella costruzione dell'Unione europea**, Regione Trentino-Alto Adige Trento: Trento,
- Strassoldo, Raimondo, Nicoletta Tessarin (1992) **Le radici del localismo. Indagine sociologica sull'appartenenza territoriale in Friuli**, Trento: Reverdito Edizioni.

**(RE)CONSTRUCTING SOCIAL SPACE
IN PERIPHERY
A Contribution to the Research of Collective
Identities in Croatian Periphery**

BORIS BANOVAČ
Faculty of Law, Rijeka

The paper is based on empirical research conducted on the territory of three Croatian peripheries (Istria, Lika, Gorski kotar). The author adopts a general presumption that structure of spacial identification and its mobility/conservative character are influenced by acquired level of modernization in a particular social environment. Therefore the issue of spacial identification needs to be tackled in the context of wider social processes, such as process of modernization and detraditionalization. The research has combined quantitative and qualitative methods and two basic methodological procedures have been used. Questionnaires were gathered from 721 randomly chosen stratified respondents. Moreover, representatives of key social actors at a local level have been interviewed. Results of the research show that a dominant level of spacial identification is local and regional. However, there are significant differences among examined territories. Respondents from Gorski kotar place a higher importance to narrower local identification (sub-regional), while respondents from Lika demonstrate a higher degree of connection with the national level than the other respondents. A dominant level of special identification in Istria is regional identification. Differences among the three peripheries are more obvious when answers of respondents related to indicators of (pre)modernity such as trust in individual kinds of institutions, view to issues of political-territorial organization on local level and ethnic distance, are analyzed. Results show a significant difference in the structure of spacial identities and point to a conclusion that there are two different patterns of spacial identification (Istria and Lika) connected to level of modernization. Social space in Gorski kotar shows certain hibrid characteristics.

Key words: SPACIAL IDENTIFICATION, MODERNITY, DETRADITIONALIZATION, INSTITUTIONS, ETHNIC DISTANCE